

Devlet, Cemaat(ler) ve İslâmcılık

Dr. Necdet Subaşı

İslâmcılığın bugün geldiği nokta hem Dünya hem de Türkiye ölçeğinde tartışılmaya değer. 19. Yüzyılın çalkantılı siyasi ve kültürel koşullarında ortaya çıkan İslâmcılık, ağırlıklı olarak gelenek içinde şekillenen İslâmi tasavvur ve tahayyülden duyulan huzursuzluğu ifade ediyordu. Bugün itibariyle de bu huzursuzluğun azalmış olduğundan söz etmek pek de mümkün gözüküyor.

İslâmcılık ifadesi artık her düzeyden bakış açısını yeni birtakım zorluklarla karşı karşıya getiriyor. Öyle ki İslâmcılığa teorik/akademik ya da entelektüel bir çerçeve içinden bakmak için artık hâlihazırdaki söylem ve çıkışların çeşitliliğini dikkate almak gerekiyor. Esasen bu zorluk kavramın sosyo kültürel zeminde daha geniş kaygıları, kategori ve yönelimleri de içine katacak bir şekilde gündelikleşmesinden, aktüelleşip sıradanlaşmasından kaynaklanıyor. Geçmişte yüksek idealler etrafında çoğalan İslâmi talep ve beklentilerin biricik mecrası olarak ortaya çıkan İslâmcılık, başta derin köklere dönme arzusu olmak üzere, İslâm'ın modern zamanlarda yeniden canlılık kazanması, seküler aklın modern tezahürlerinin İslâmleştirilmesi, verili yılgınlık ve kompleks tavırların giderilmesi gibi pek çok noktadaki ilgilerle açıklanırken bugün bir hayli farklılaşmış tavır ve yönelimlerle yeniden tanımlanmayı gerektirmektedir (Kara, 1994; Aktay, 2004).

Osmanlı coğrafyasında gerek devlet gerekse toplum eksenli olarak ortaya çıkan farklı İslâmcılıklardan söz etmek mümkündür. İslâmcılığa bir Osmanlı projesi olarak bakıldığında yüklenen anlam “Halife-Sultan”ın gücünü genişleterek derinleştirmek dolayısıyla pan-İslâmist eğilimler içinde payitaht algısını güçlendirmektir. Toplum temelinde gelişen İslâmcılık ise öncüleri arasında muallim ve münevverlerin bulunduğu bir dizi aktörün rehberliğinde hem devletle hem de gelenekle arasındaki mesafeyi gerektiğinde gözden geçirmeye hazır bir şekilde farklı bir İslâm yorumunun gerekliliğine duyulan ihtiyaca sık sık vurgu yapan yeni bir dil üzerinden şekillenmişti.

Bu nedenle İslâmcılık hangi düzeyde ele alınırsa alınsın her şeyden önce onun devlet ve toplum temelinde birbirinden ayrı güzergâhlarda gelişen yapısına, söz ve eylem düzeyindeki farklılaşmalarına dikkat etmek gerekir. Kavramsal düzeyde kargaşaya düşme ihtimali her

zaman olsa da devlet eliyle kurgulanan İslâmcılığın gerek Osmanlı gerekse laik Türkiye'nin pratiklerindeki temel önceliğinin devletin elinin güçlendirilmesi ve tahkim edilmesiyle sınırlı olduğu gerçeğini göz ardı etmemek gerekir. Dinin kendisine ilişkin yaklaşımı ve vaziyet alış ne olursa olsun her iki devlet pratiğinde de araçsal/işlevsel pozisyonlarla ilişkili bir siyasete ağırlık verildiği açıktır. Zaten Osmanlı devlet geleneğinde İslâm daha başından itibaren her zaman temel bileşenler arasında yer almaktaydı. Öte yandan bu özellik, tarihsel tecrübenin de gösterdiği gibi kimi durumlarda devletin İslami kaygılarından çok dinin toplumsal bir değer ve meşruiyet kaynağı olarak bilinen statüsünün göz ardı edilmesinin doğurabileceği sorunları önlemek için de gerekli yapısal tercih olabilmektedir.

Karşılaştırma, sübjektifliğe prim verilmeden yapıldığında, modern Cumhuriyet'in kuruluş ve gelişme süreçlerinde de dinin yeri, asla değiştirilmeyecek bir güç olarak deklare edilmiştir. Nitekim ortaya konuluş amacı dönemsel ilgilerle birbirinden farklı nedenlere dayandırılabilir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın varlığıyla ilgili gerekçelendirmelerin, bugün ilgili tarafları tatmin edecek bir açıklamasını yapmak en başta bu gerçeği teyid edici örnekleri hatırd tutmayı gerektirmektedir (Kara, 2008; Subaşı, 2006). Son tahlilde her iki durumda da sıklıkla ihmal edilen, dinin kapladığı hacminden çok kendi asli ve fiili varlığını hangi düzeyde sürdürdüğüyle ilgili sorulardır. Her durumda devletin bekasını tamamlayan en bariz ögeler arasında yer alan din, bir şekilde sadece meşruiyet kaygısını gidermekle sınırlı kalmamakta, ideal toplumun inşası ve siyasi geleceğin planlanmasında da hesaba katılan belirleyici bir ağırlık taşımaktaydı.

Osmanlı toplumsal yapısı içinde, başlangıç itibariyle devletin “meşru” yönelimlerinden bağımsız olmayı kısmen de olsa sorunlu ve tedirgin edici bulan Namık Kemal ve Ali Süavi gibi kimi aydınlar, merkezle ilişkileri yeterince açıklık kazanmamış olmakla birlikte dinin resmi gereklilikler içinde mütemadiyen tanzim edilebilir bir konumda tutulmasından duydukları rahatsızlığı her fırsatta dile getirmekteydiler (Türköne, 1991). Osmanlı'nın siyasi tarih içinde bir gerileme modu olarak tanımlanan yıkılış süreçlerinde dinin kurtarıcı bir enstrüman olarak bilhassa öne çıkarılması beraberinde devlet-din ilişkilerinin halihazırdaki işleyişini gözden geçirip sorgulayan tartışmalara da fırsat vermiş oldu. Bu bağlamda öne çıkan sorular arasında mevcut İslâmi yorum ve telakkilerle ne kadar yol alınabileceği, modern başarı aritmetiği içinde İslâmi geleneksel şablonlara sadakat ve teslimiyetin kısa vadede Müslüman ümmete ne kazandıracığı merak konusuydu.

Tamamıyla erken dönem modernlik algısına ve onun popüler soru ve kavramlarına itibar eden İslâmcı retorik gerçekte enerjisini, yerleşik/aktüel gerçeklik karşısında Müslümanları yeni bir açılıma davet eden güçlü kaygı ve beklentilerden alıyordu. Bu bağlamda ister Osmanlı ger(ç)eklilikleriyle buluşmuş devlet İslâmcılığı olsun isterse toplumsal bağlamların “alelade geleneksel” dini muhteviyatından rahatsız olan münevver ve mütefekkir İslâmcılığı olsun sonunda her iki tarz yaklaşımı da bir araya getirip buluşturan yeni bir İslâm yorumuna duyulan güçlü ihtiyaçtı. Birinde İslâm’ın gücünü daha bütünleyici bir çerçevede genişletme arzusu söz konusuken diğesinde de eski söylem ve uygulamalardan yorulduğu düşünülen Müslüman zihnine epistemolojik düzeyde bir müdahale öngörülüyordu. Kimi Osmanlı modernleşmecileri arasında marijinal düzeyde de olsa İslâm’dan vazgeçme sinyalleri almak mümkündü. Ancak şimdilik bir temenniden öteye gitmeyen bu niyetin açıkça telaffuz edilebilmesi için Cumhuriyet’i ve onun üzerine oturduğu sosyo-politik bağlamı beklemek gerekecekti. Böylece yeni dini talepkârlıklar söz konusu olduğunda ona atfedilen/yüklenen roller ciddi anlamda yer değiştirecek/farklılaşacaktır.

Esasen kimi Müslümanların kendilerini aynı zamanda İslâmcı olarak da tanımlamak zorunda kalmalarının tarihi tam da bu ayrışma nedeniyle çok yakın zamanlara kadar götürülebilen bir tarih üretmektedir. Dini, dünyanın yeni koşulları içinde anlama, tanımlama ve bir gerçekliğe dönüştürme konusundaki tartışmalar 19. yüzyılın İslâm dünyasında özellikle Müslüman aydınlar arasında sıkça ele alınan ve tartışılan bir konuydu. “*Bugün din olarak İslâm, bizim için ne ifade etmektedir?*” şeklinde formüle edilen ve türlü bağlamlarda farklı açılımlarla içeriği zenginleştirilen sorular, İslâmcılık şeklinde ortaya çıkan yeni bir tarz düşünüşün belli başlı problem alanlarına, sınır ve inşa gücüne işaret etmekteydi.

Hiç kuşkusuz İslâmcılık farklı mecralarda kendine taban bulmayı başaran yeni bir söylem ve eylem alanı olarak belirginleşmekte gecikmedi. Osmanlı’nın son dönemlerinde bizatihi devleti kurtarma hatta onu kalkındırma ideolojisi olarak seferber edilen İslâmcılık, üç tarz-ı siyaset formülasyonunun kayda değer bir parçası olarak her zaman resmi bir müfredat ve hegamonik bir üstünlük eşliğinde kendine yol bulan bir zemine yaslanarak, devletin asli tabiatına ram oldu. Öte yandan devlet gerekliliklerine açıkça mesafeli olarak gelişen diğere bir tarz İslâmcılık ise, başlangıç itibarıyla iki ayrı damardan (Namık Kemal, Cemalettin Afgani) ilerleyerek dinin asli tabiatını canlandırma, bir ihya, tecdid ya da reform projesi olarak günümüze kadar ulaşmayı başardı (Subaşı, 2003).

Hiç kuşkusuz kavramlar da tarihle, zaman ve mekânla ilişkilidir. Müslüman kavramının içine kattığı her tür perspektif ve eylem tarzları arasında yeni bir kulvar ya da güzergâh tayini için, yani yeni bir dil ve söylem üretimi için artık fonksiyonel bir kavrama da ihtiyaç vardı. Bu hengamede İslâmcılık, kavramın etimolojisine, semantiğine ve hermeneutiğine pek fazla yoğunlaşılmeden, belli tarz düşünüş, tavır koyuş ve eylem üretme biçimlerini ifade eden genel geçer bir kalıp olarak kullanılmaya başlandı. Kavramın Batılı kodlamalardan beslenen içeriği bir yana, İslâmcılıkla bugün anlaşılan, İslâm'ın dünya ölçeğinde yeni bir güce ulaşmasını sağlayacak ataklarda bulunmaktadır. Bir kavramsal çerçeve olarak bakıldığında İslâmcılık, geçmişte tasarlanmamış birtakım deneyimleri örneğin İslâm'ı merkeze alan düşünce ve eylem faaliyetlerini, geleneksel İslâmi vurgulardan ayırmak için kullanılan ve daha çok Batılı bir tanımlama içinde ortaya çıkan bir tür Müslüman seçeneğiydi (Subaşı, 2012). Hiç kuşkusuz bu girişimler, projelendirmeyi, teoriyi, rasyonaliteye dikkat etmeyi, aklileştirmeyi, verili dünyayı yeniden gözden geçirmeyi, kısacası takdiri ilahi ve sünnetullah kavramlarını esaslı bir şekilde gözden geçirmeyi gerektirecekti. Yakın zamanlara kadar, İslâmi hassasiyetleriyle bilinen pek çok düşünürün, kendi fiili durumlarını ifade etmek için İslâmcılık yerine Müslümanlık kavramını kullanmayı daha çok tercih ettiğini biliyoruz.

İslâmcılık kavramı bugün daha çok küresel ölçekte ve oldukça değişken sayılabilecek kimi dinsel eğilim ve yönelimleri ifade etmek üzere kullanılıyor. Kavramın teolojik anlamda “arınmacı”, sosyolojik anlamda “ümmetçi”, siyasi anlamda ise “çoğulcu ve özgür” bir yapılanma öneren “ihya ve tecdid” temelli formu günümüzde yeni birtakım bileşenlerin etkisiyle önemli ölçüde farklılaşmış durumdadır. Esasen 19. yüzyılın birbiriyle hesaplaşan değerleri arasında özellikle İslâmcılık geçmişin ve bugünün nasıl değerlendirileceği konusunda koca bir asra yayılan derinlikli tahliye ve tasfiye tartışmalarıyla yeni bir mecra üretmişti. Bu bağlamda hegamonik taleplerle İslâm'ı siyasi ve kültürel düzeyde kuşatma altına alan Batılı güçler karşısında ihtiyaç duyulan direncin sağlanmasında verili gelenek ve onun belli başlı unsurları yegâne birer engel olarak görülmüştü. Hiç kuşkusuz bu okuma kendi içinde dinamik bir tarihselliğin sıkı bir şekilde elenmesini, modernliğin belli başlı unsurlarının sil baştan değerlendirmeye alınmasını, bütün bunları gerçekleştirirken de itikad, kelam ve fikhî usûl ve metodolojilerin bütünüyle yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılmıştı. Batı karşısında siyasi, askeri ve teolojik anlamda yaşanan gerilimlerin yarattığı kayıpların telafisi ilk dönem İslâmcılar açısından kapsamlı bir hesaplaşma talebini öne çıkarmıştır. Tarih, zaman ve zihniyet yapılarıyla köklü bir karşılaşmada Kur'an, Sünnet ve Asr-ı Saadet'in maddi ve manevi mirası yeterli bir referans olarak görülmüştür. Sonuçta gelenekten bugüne tevarüs

eden zihniyet, modern dünyanın saldırıları karşısında bir ayak bağı olarak görülmüş, yetkin bir karşılaşma için her şeyden önce tarihin yüklerinden kurtulmak gerektiğine karar kılınmıştır. Lokal düzeydeki kimi farklılıkların toplamda her hangi bir etki yaratmadığı açıktır. Kısaca erken dönem İslâmcılık söylemi bir ucunda siyasi söylemlerle aynı hizada konuşlandırılmış pan-İslâmist söylemlerle diğer ucunda İslâm'ı modern aklın idrakine taşımayı önceleyen ideolojik bilinç inşasıyla hemen hemen aynı hedefe yönelen bir terkip oluşturmakta gecikmemiştir (Subaşı, 2012).

Başından beri İslâmcılık, dinin lehine olmak kaydıyla İslâm'ın belli başlı sınırlarını geleneksel perspektife bağlı kalarak kollayanlardan farklı bir biçimde, bu sınırları zorlayan, modern literatürden, pratik deneyimlerden beslenen, İslâm'a içinde yaşadığımız dünya ölçeğini aşan yeni bir ütöpik mecra arayışı olarak tanımlanabilir. İslâm'ın belli başlı söylemleri üzerindeki ulema tekelinin ortadan kalkması, dinsel taleplerin seslendirilmesi ve açığa vurulması konusunda aralarında aydın, entelektüel, bilim adamı, gazeteci vs. gibi yeni birtakım aktörlerin yer aldığı bir temsil grubu yaratmıştır. Bu nedenle İslâmcılığın önde gelen isimleri için, onların ulemadan değil modern okuryazarlık süreçlerinden geldiklerinin tespiti önemlidir. Yanı sıra bu aktörlerin sahip çıktığı İslâmi roller de son tahlilde dinin elverişli ve muktedir bir dünya tasarımına nasıl tahvil edileceği konusunda attıkları adımlarıyla ilişkilendirilmişlerdir (Kara, 2001; Bein, 2013).

İslâmcı söylemin erken dönem örnekleri içinde sıklıkla İslâm'ın varoluşsal gerçekliğine, onun dünyayla irtibatını güçlendiren davet diline ve güçlü bir arınma duygusuna vurgu yapılırken, onun modern dünyanın tacizlerine karşı etkili ve vurucu bir dilinin nasıl inşa edileceği, bu dil kurulurken geleneksel bakiyenin nasıl ayıklanacağı, geçmişe ve bugüne hangi yöntem ve ilkelerle bakmak gerektiği konusunda sefilliğe asla prim vermeyen güçlü bir ilkesellik de söz konusuydu. Bir karşılaştırma yapmak gerekirse klasik İslâmcılık başlangıç itibarıyla her şeyden önce İslâmi gerekçelerle temellendirilmiş ve modern/çağdaş dünya bilgisiyle bütünleştirilerek elden geldiğince makulleştirilmiş kalıcı hedeflerin bir karşılığıydı: İslâmi toplum kurma endişesi, Batılı aklın saldırılarına karşı özgüven kazanmış bir Müslüman tasavvuru, geniş anlamda ümmetin devasa sorunlarına ortaklaşa bir dikkat ve sorumlulukla yaklaşma bilinci, bu bağlamda bütün bu sorunları kararlılıkla karşılayabilecek dinamik bir bilinç ve asla kendini romantizme ve hülyalara kaptırmaması gereken bütünlüklü bir idrak (Bora, 1999).

Kavramın küresel düzeydeki müktesebatında içkin olan ana temalar tecrübe düzeyleri birbirinden farklı referanslarla şekillense bile hâlâ aynıdır ve toplamda öne çıkan, İslâmi hissiyatın adeta yeni bir medeniyet inşası için güçlü bir şekilde seferber edilmesidir. Bu amaçla, geleneğin içinde harmanlanmış tüm unsurlar dini, kültürel ve entelektüel köklerine bakılmaksızın mütemediyen gözden geçirilmektedir.

Bütün bu hassasiyetler dikkate alındığında İslâmcılığın da ağır birtakım merhalelerden geçmek zorunda kalacağı mukadderdi. Gerçekten de ürettiği dilin sosyo-politik ağırlığı Osmanlı toplumsal yapısında kısmen, ancak modern Cumhuriyet koşullarında bütünüyle muhalif sayılabilecek bir duruşun temsili olmuştur. İslâmcı diye bilinen kimi aydınlar, yeni rejimin yapılanmasında görev alsalar da ana damar İslâmcılık muhalif dilini ve mesafeli yaklaşımını korumakta her zaman dikkatli olmuştur¹.

Öte yandan İslâmcılar, dünya ölçeğinde sömürge dönemi koşullarının ağırlığıyla baş etmeye çalışırken Türkiye özelinde de tek parti döneminin otoriter, çok partili siyasal geçiş süreçlerinin de pragmatik etkilerini ancak üzerinden atabilmektedir (Feroze, 1995). Sömürge dönemi, Soğuk Savaş dönemi, tek kutuplu dünya, yenedünya düzeni, modernleşme ve postmodernlik gibi her biri dini hayatın işleyişinde belli birtakım yarılma ve kırılmalara yol açan bu süreçler, İslâmcılık kavramının da değişik etaplarda farklı düşünüş ve eylemlilik grafikleriyle ortaya çıkmasına hatta çeşitlenip zenginleşmesine yol açtı. Yer yer marjinalleşmekle itham edilse de genel olarak İslâmcılık, her zaman İslâm'ın politik veçhesini daha diri tutma konusundaki enerjik yönelimlerin belli başlı adresleri arasında yer aldı. Son tahlilde modern dünyanın bir kavramı olarak İslâmcılık, zaman zaman hasara uğramasını, çekiciliğini kaybetmesini, ya da hiç beklenmedik bir şekilde sıra dışı çıkışlarıyla yeryüzü ölçeğinde bir çekim gücü üretmesini başlı başına ideolojik talepkârlığıyla şekillenen serencamına dikkat ederek anlamak gerekir (Subaşı, 2004).

Bu bağlamda bir din olarak İslâm'ın değil ama İslâmcılığın reel-politik dünyasına her zaman belli bir duyarlılıkla bakmak gerekir. Burada İslâmcılığın 19. yüzyıl ve sonrasındaki İslâm'ın sorunsallaştırılmasına duyulan tepkinin belli ölçüde savunmacı, belli ölçüde refleksiv ancak

¹ Mehmet Akif, Elmalılı Hamdi Yazır ve Ahmed Naim gibi İslâmcıların yeni rejimin yapılanmasından her zaman uzak kalmayı yeğleyen duruşları bu bağlamda dikkatle incelenmesi gereken bir referans özelliği taşımaktadır.

elden geldiğince entelektüel olma kaygısı güden bir aktivizme yöneldiğini de unutmamak gerekir².

12 Eylül 1980, Türkiye'nin politik serencamı için yeni bir milad olarak anılacaksa İslâmcılar açısından da kendine özgü nedenlerle pekâlâ bir dönüm noktası olarak görülebilir. Çünkü 80'li yıllar artık devletin din üzerine daha fazla yoğunlaşmayı planladığı yeni bir sürecin başlangıcı olmuştur. Dünyaya açılma, müktesebatı gözden geçirme, mevcut kanalların üretken yanlarına kafa yorma, ara dönemlerin baskıcı pratikleri eşliğinde gelişmiştir³. Paradoksal bir şekilde 80'li yılları müteakiben keşif, durulma, özümseme ve gündelik gerçekliğin önemini bihakkın kavrama konusunda pratik sayılabilecek yönelimler ortaya çıkmaya başlamıştır. Öte yandan özellikle İslâmcı aktivistlerin genel toplumsal bağlamdan kopma arzusu onları siyasi ve kültürel köklerden de uzaklaştırmıştır. Arınma çabası kendilerini bütünüyle yalnızlaştırmış ve yer yer de köksüzleştirmiştir⁴.

80'li yıllarla birlikte öne çıkan ve devlet eliyle güçlendirilen İslâmlaşma siyaseti (İslâmizasyon), İslâmcılığın bilinen söylemlerinin değişmesinde/dönüşmesinde de bir hayli etkili olmuştur. Bu süreçte her şeyden önce “gerçek İslâmcı nasıldır/kimdir?” sorusunun cevabını bulmak her zamankinden daha fazla zorlaşmaya başlamış olmalıdır. Devletin kendi

² Bu bağlamda Cemaleddin Afgani'den başlamak üzere Mısır'da Seyyid Kutub'un, Pakistan'da Mevdudi'nin, İran'da Ali Şeriatî'nin, Türkiye'de Said-i Nursi, Mehmet Akif hatta Eşref Edib'in ya da Necip Fazıl'ın kullandığı dile, retoriğe ve gündelik gerçekliği dikkatle izleyen çıkışlarına bakmak gerekir. Aynı bakış açısıyla görece bizimle daha çağdaş sayılan Hasan Hanefî'ye, Ali Bulaç'a, İsmet Özel'e, Abdülkerim Suruş'a ve Baby Said'e baktığımız takdirde mevcut bağlamların önemli ölçüde değiştiği açıkça fark edilir.

³ Kendilerini İslâmcı olarak gören ve çoğunluğunu MTTB, Akıncılar ve Milli Görüş vs. gibi siyasi/aktivist kanallardan gelen gençlerin oluşturduğu gevşek örgütlü bir birikim, hem Türkiye'yi hem de dünyayı doğru bir şekilde tasavvur etmeyi ancak 80'li yıllarda göze alabildiler. Devlet, kamusal alan, laiklik, sekülerlik, çoğulculuk, birlikte yaşama, dinin yeni bir okumaya tabi tutulması gibi her biri kendi başına ciddi çaba ve emek isteyen demirbaş tartışma konularında şimdiye kadar kadar geçerli olan, içe kapalı bir söz akışı içinde soyut birtakım ezberlere teslim olma.

⁴ Kavramın netameli kullanımının doğurduğu sonuçlar, “kime İslâmcı denir” sorusu etrafında somutlaşan tipolojileri, ancak soyutlamalara teslim olmuş bir retorikle cevaplamaya yetiyor. Aslında çok partili siyasal yaşam süreciyle birlikte dinsel söylemin muhafazakâr sağ söylemlerden bir türlü ayrışamayan boyutları hegamonik düzeyde hep belirleyici olmuştur. 80 öncesinde *Düşünce*, *Şûra*, *Sebil* ve *Tevhid* gibi dergiler etrafında sınırları yeniden çizilmeye ve toplumun genel yönelimlerinden ustalıkla ayrışmayı planlayan bir hareketlilik söz konusuydu. Bu ayrışma, toplumsalın derin dünyasından hızla koptuğunda dünyayı değiştirecek formüle de sahip olduğu iddiasını taşıyordu. Sonuç hiç de öyle olmadı. Türkiye İslâmcılığı hâlâ bir silsileyle açıklanamayacak kadar dağınık, savruk ve keyfi bir görünüme sahip olmasını bu yalnızlığına borçludur. İslâmcı söylemlere ağırlığını veren gençlerin oluşturduğu kamplardan gelen direnç ve katkı, hâlihazır dünya bilgilerinin kıtlığını açığa çıkarmıştır. Nitekim bu bağlamların izinde Türk İslâmcılarının Batıcı elitlerde gördüklerinden daha fazlasını kendi yaşamlarında sürdürdükleri görülmüştür. Mısır, Pakistan ve İran'ın pratik kaynaklarından devşirilen bilgi ve çözümler sonuçta en az Batı'dan aktarılanlar kadar Türkiye düzleminde etkili olmuştur. İşin garibi bütün gayretlere rağmen Türk İslâmcı kuşağından dünya ölçüsünde etkili olan tek bir isim dahi hâlâ çıkmamıştır.

diskuruna dahil ettiği sağ-muhafazakâr elitin “Türk İslâmı”ndan devşirdiği siyasi gramer ve dini lehçe İslâmcıların daha da sertleşmesini hızlandırırken, gericilik kavramında olduğu gibi İslâmcılık kavramında da kendine özgü bir belirsizlik hüküm sürmeye başlamıştır (Subaşı, 2005b). Nihayet Türkiye gibi hemen her bir kavramın şaşırtıcı bir şekilde, kadim güvenlik kaygılarıyla ilişkilendirildiği ülkelerde, çoğunluğu Müslüman olmasına rağmen bu sıfatı tercih edenlerin arzu edilebilir bir şan, şöhret ve imtiyaza da ulaşamadıklarını kaydetmek gerekir. Aksine yaşanan, her fırsatta ödenmesi gereken ağır bedellerdir. Bu durumun İslamcılığın reel-politik yönelimlerindeki ağırlaştırıcı etkisi göz ardı edilmemelidir.

İslâm’ın siyasi dil ve ufkunun pek çok noktada çökertildiğinin düşünöldüğu her yerde doğal olarak savunma stratejileri de siyasallık üzerinden kendini biçimlendirmektedir. Anlaşılması hiç de zor olmayan bu durumda fiili çatışma alanlarında dinin yeni bir direnç kaynağı olarak öne sürölmesi beklenen bir şey olsa gerektir. Böylece İslâm dünyasının değişik iklimlerinde farklı dini gerekçelerden beslenen sosyo-kültürel temsiller, ortak bir konsept içinde uyanış, toparlanma ve yekvücut olma gibi hedefler doğrultusunda müstakil birer dil oluşturmuştur.

Bugün İslâmcı söylemin gelip dayandığı yer, genel geçer oryantalist bilgi sistematığının kendi kuramsal zeminine dahil ettiği formlarda üretilen bir dile dönüşme tehlikesi yaşamaktadır. İslâmcı söylem(ler)in dünya ölçeğinde ortaya çıkışını hızlandıran tarihsel ve sosyo-politik gerçeklikler günümüzde önemli ölçüde değişmiş ve bütün bunlar İslâmcılığın ana damar söylemini bile etkileyecek bir tarzda işlemeye başlamıştır. Örneğin Soğuk savaşı sonrasının tekçi siyasal aritmetiğinde İslâmcıların küresel düzeydeki ağırlıkları fiili varlıklarını yeni birtakım angajmanlarla bütünleştirmiş, bu da ihtilaftan ittifaka pek çok noktada yeniden biçimlenen mecralara sürüklenmeye yol açmıştır. 11 Eylül sonrasına damgasını vuran popüler İslâm korkusu, dünyanın hemen her yanında Müslüman kamuoyunun varlığını gayrı meşru saymaya yönelik zihni ve askeri operasyonlar, İslâm coğrafyasında çoğu din karşıtlığına dayalı despotik/şark rejimleri altında reel politik stratejilere teslim olan panik tepkiler, velhasıl her biri ana damar İslâmcı söylemin dilini zayıflatan yeni bir dilemma yaşanmıştır.

İslâmcılığın hem dünya hem de Türkiye ölçeğindeki mevcut güzergâhı her şeyden önce laik-seküler telakki ve dayatmalara karşı gevşek bir direnç alanı olarak tebarüz etmektedir. Yeni gelişmeler arasında özellikle İslâm temelli endişe ve kaygıların artarak toplumsallaşması karşısında laiklik her türden dinselliğin kısıtlanmasına yönelik adımlarla eşleştirilirken, İslâmcılıktaki durağanlık mevcut tarihsel bakiyeden bezmiş bir ruh ikliminin açmazlarını ve çıkmazlarını yansıtmaktadır. Bu bağlamda İslâmcı-laik gerilimini besleyen çelişkiler içinde

kavramın müktesebatına yönelik ilgilerde hissedilir düzeyde bir azalmadan söz etmek mümkündür. Çoklukla kozmetik müdahalelerle mutmain olan yeni bir ruh hali, İslâmcı söylemin sadece kurucu düzen eleştirisini değil aynı zamanda onun dünyaya karşı ürettiği mesafe bilincini de bloke etmiş durumdadır. Yeni atıflar, referans ve çözümleme uğraşları sekülerleşme karşısında Müslüman varlığının altüst oluşunu durdurmaya, zayıflatmaya yetecek bir derinlikten uzaktır. İslâmi talepkârlığın bir nostaljide takılıp kalmasını artıran yegâne unsur siyasetin ele geçirdiği alanların cazibesi ve tatminkâr sayılabilecek kimi sunumlarının verili entelektüel kapasiteyi zorlamayışından kaynaklanmaktadır.

Bu bağlamda Türkiye örneği tartışmaya değer bir örneklik üretmektedir. İslâmcı söylemin Cumhuriyet öncesinden devrolunan mirası laik Türkiye’de sadece Kemalist öncüler tarafından değil İslâmi birikime sık sık atıfta bulunan yeni nesil İslâmcılar tarafından da ihmal edilmiştir. Esasen söylemin geleneksel vurgusuna en çok yaklaşan Necmettin Erbakan önceliğindeki Milli Görüşçü partiler olmuştur. Erbakan’ın ismiyle özdeşleşen Milli Görüş’te aslanan, İslâm’ın modern zamanlardaki kayıplarının telafi edilmesinde öncelikli adımların her şeyden önce siyasal bağımsızlık talebiyle atılması gerektiğiydi. Bu çerçevede Türk İslâmcılığı ana damar söylemle aynı diskuru sürdürme gereği duymamış, toplumun Müslüman kökleriyle sağlıklı irtibatlar kurabilmesinin yolunu öncelikle siyasal bağımsızlık dilinin berraklaşmasında bulmuşlardır. Hareketin takip ettiği yöntem ve strateji sık sık İslâm’ın siyasallaştırıldığı suçlamalarına yol açmış, bu bağlamda dini siyasetten tecrit edilmiş bir çerçevede ancak kabul edilebilir bulan Cumhuriyetçiler nezdinde Milli Görüş sıklıkla takibata uğramıştır. Hareketin İslâmcı olarak tanımlanan seyrinde aslanan İslâm’ın Batılı değerler karşısında güçsüz bırakılan görüntüsüne müdahale etmektir. Süreci entelektüel katkılarıyla besleyen ve çoğu edebiyat çevrelerinden oluşan Büyük Doğu ve Diriliş gibi yapılar da Türkiye’nin verili koşullarının ortaya koyduğu hassasiyete fazlasıyla dikkat kesilmiş bir dil dünyasına teslim olmuş gibidirler. Esasen Türkiye’de İslâm’ın mevcut gidişatına ilişkin tartışmalarda öne çıkan her zaman siyasal talepkârlık olmuştur. Bunun belki de tek istisnası başlangıç itibarıyla siyasetten çok itikadi formasyona vurgu yapan Risale-i Nur geleneği olmuştur. Bediüzzaman Said-i Nursi’nin önderliğinde şekillenen hareket siyasal talepkârlık yerine inançta sağlam bir temellendirmede karar kılmıştır. Ne var ki geleneğin içinden çıkan ve bugün artık her cemaat dendiğinde kendisini hatırlatan Gülen hareketi ise doğrudan siyasal alanda kazanımlar elde etmenin mümkün ve muhtemel fırsatlarını kendi İslâmi yorumuna dahil etmekte Milli Görüş karşısında görece ilerleme kaydetmiştir.

İslâmcılık içinde konuşabileceğimiz ‘Milli Görüş’ çifte dilli bir kavramsal bileşimdir. Bir yanı etnik aidiyete bir yanı da İslâm’a uzanan ve oldukça pragmatik hatta kullanışlı bir kavramsallaştırma çabasıdır. Necmeddin Erbakan’ın fikriyatını, din ve dünya algısını en iyi yansıtan kavramlar arasında yer almaktadır. Ancak kavramın yerel ve üniversal boyutları üzerinde yeterince durulmamıştır. Kavram Türk siyaset dünyasındaki gerilimleri, korku ve sindirilmişliği özetler. Erbakan bu kavramla ‘hem milli hem de manevi’ duyguları harekete geçirecek yeni bir terkihi devreye sokmaktaydı. Bilahare beklenen kuramsal ve kurumsal düzeyde bir zemin oluşturabilmektir. Ancak Milli Nizam Partisi’nden bugüne kadar gelen politik muhayyile zinciri, Erbakan’ın tasavvur dünyasına adım uydurmakta zorlananların pragmatizmden oportünizme kadar savrulabilen uyumsuzlukları nedeniyle beklenen neticeyi vermedi. Erbakan toplumsal düzeyde kök paradigmayı güncelleştirmeye ağırlık vermekle yetindi, kimi İslâmcılar ise toplum içinde marjinalleşmeyi bile kendileri için önemli bir açılım hatta bir kazanım olarak gördüler. Aradaki fark açıktır.

AK Parti de halihazırda İslâmcılıkla eşleştirilmek istememektedir. Parti, söz konusu gerçeklik ekseninde çoğulcu bir retoriği merkeze taşımış, İslâmcı arka planını göz ardı etmek zorunda kalmıştır. Çünkü İslâmcılık daha çok suçlayıcı bir kavram setinin parçası olarak kullanılmaktadır. Tayyip Erdoğan Batı formasyonunun olmazsa olmaz bir ağırlık taşıdığı farkındadır. Türk sağının Ziya Gökalp’ten beri bir türlü buluşturamadığı üç bileşenli dünya tasarımı önce Erbakan ardından da Erdoğan tarafından fiiliyata taşınmıştır. Formülün her bir ögesine hem Milli Görüş’ten hem de AKP’nin siyasi tezlerinden ulaşmak olasıdır. Bunlar Türkleşmek, İslâmlaşmak ve Muasırlaşmaktır. Ancak verili siyaset dünyasının, her tür politik aktörün tek tek insanlık durumunu sınavdığı, siyasi duruşlarının sık sık ağır sınavlardan geçmek zorunda kaldığını da akıldan çıkarmamak gerekir (Subaşı, 2005a).

Sağ-muhafazakâr iktidarların kontrol ve himayesinde gelişen endişeler, Milli Görüş’ün her zaman özgünlük yaratan istisnai çıkışları bir yana bırakılırsa genellikle devletle aynı hizada biçimlenen bir yoğunlukla tatmin olmaya hazır yeni bir kitle yaratmıştır. Türlü manipülasyonları aşmaya yönelik bir adlandırma siyaseti içinde muhafazakar söylemlerin yeni adresi Ak Parti iktidarında dinsel yoğunluğun derinliğine ilişkin beklentiler sıra dışı bir şekilde çeşitlenmekte, Milli Görüş, Risale-i Nur ve türlü tarikat yapılarından devşirilen tasavvur ve tahayyüller radikal, liberal ya da seküler alanlardan gelen siyasete dahil olma ve ortaklık talepleriyle buluşarak yeni bir hasılayı ortaya çıkarmaktadır (Seufert, 2004). Böylece Türkiye’ye özgü sayılabilecek Cumhuriyet İslâmcılığının rota ve içeriği yeniden biçimlenmektedir.

Bununla birlikte siyasette aynı mecrada buluşabilmeleri her zaman mümkün temel birtakım söylemlerin bugün geniş bir hasbihâl içinde olduğu kuvvetle muhtemel bir şekilde yeni dayanışma örüntülerine hazır hale gelmeleri her şeyden önce İslâmcı söylemlerin gündelik hayatın savrukluğuna teslim olmuş gidişatını kontrol etme çabasından kaynaklanmaktadır. Gerçekten de dinsel ilgi ve yönelimlerdeki kayda değer potansiyelin sözgelimi ahlaksal ya da entelektüel düzeyde kayda değer bir etki ve sonuca yol açmamış olması özellikle klasik İslâmcı damarı takip eden politik aktörler arasında derinlikli bir hesaplaşma hatta köklü bir hayıflanmanın gerekçelerini çoğaltmıştır. Bu bağlamda klasik İslâmcılıkla modern İslâmcılığın belli başlı argümanlarını kendi siyasi repertuarında işleyen siyasi yönelimlerin buluşma noktaları her şeyden önce derin ve gösterişli bir müktesebatın geleceği üzerine yapılan tüm bahisleri alt üst etme çabası taşımaktadır.

Ak Parti'nin uzun süren iktidarı, devletle İslamcı söylemler arasındaki yakınlaşmayı artırmıştır. Devletin kendi gereklilikler alanına ilişkin uygulamalarında İslamcı eğilimlere sempatik gelebilecek kimi adımların varlığı, bugün ideolojiyle iktidar arasındaki hassas örüntüleri açığa çıkarmaktadır. Bu bağlamda İslamcılar devlete yaklaştıkları her seferinde muhafazakarlıkla bütünleşirken topluma yaklaştıklarında da kendilerini açıkça marjinal kılacak bir söylem alanına hapsedilmiş olmaktadır.

Bu ayrışma gerçekte en başta İslamcı söylemin arada kalmışlığını ifşa edici nitelikler taşımaktadır. Varlığını uzunca bir süre sivil bir muhalefet aygıtı olarak yapılandırmış olan İslamcı hareketler toplamının bugün Ak Parti vesilesiyle devletle kurduğu irtibatın muhafazakârlığa evirilen yönü ve tabiatı yeni olduğu kadar şaşırtıcıdır da. Öte yandan devletle kurulan irtibatı öteden beri araçsal olduğu gerekçesiyle sorunlu bulan İslamcıların, dini duruş ve iklimine her zaman mesafeli durdukları halk İslam'ını da dinsel çekiciliği olmayan bir karantina bölgesi olarak görmeye meyyal oluşları dikkat çekicidir. Günümüz İslamcılarının belki de en bariz çelişkisi devlete yaklaştıklarında toplumdan, topluma yaklaştıklarında kendi söylem alanlarından kopma tehlikesi yaşamalarıdır.